Egedy Gergely
Közpolgári konzervativizmus?
A civil társadalom a poszt-thatcheri brit konzervativizmusban

A társadalmi felelősségvállalás a konzervativizmus lényege – fogalmazta meg „ars poetica”-ját David Cameron, Nagy-Britannia új miniszterelnöke. Ez az álláspont igencsak eltér azoktól a prioritásoktól, amelyek Margaret Thatchernek és követőinek a „neokonzervativizmusát” jellemezték, ezek ugyanis az individualizmust és a gazdasági sikerre való törekvést állították a középpontba. Cameron nem hagyott kétséget afelől, hogy módosítani kíván, méghozzá alapvetően, az addigi hangsúlyokon. „A nyolcvanas években Margaret Thatcher rendbe tette a széttört gazdaságot (broken economy), a 21. század első évtizedeiben mi Nagy-Britannia széttört társadalmát (broken society) szeretnénk rendbe tenni” – e szavakkal jelölte meg a legfontosabbnak ítélt feladatát Cameron, aki 2005 decemberében vette át a Konzervatív Párt irányítását.[1] Míg elhíresült nyilatkozatában Thacher azt állította, hogy nincs is olyan dolog, hogy társadalom, ő egyértelműen kijelentette: „Van olyan dolog, hogy társadalom, de az nem azonos az állammal”. Ezzel pedig egyszerre határolta el magát a thatcherista felfogástól, amely mindent a piacra bízott, és az Új Munkáspárt államközpontú szemléletétől. A (civil) társadalom új prioritásként való megjelenítése újfajta viszony kialakítását ígéri az államhoz és a piachoz, s ez számos izgalmas – a magyar politikai gondolkodás érdeklődésére is számot tartó - elvi dilemmát felvet.[2]

Vajon milyen előzményei vannak a jelentősnek és érdekesnek ígérkező hangsúly-váltásnak? A Cameron által felkarolt eszmék nem gyökértelenek: a brit politikai konzervativizmus „fősodra” fokozatosan több ponton is szakított a thatcheri örökséggel. Vagy óvatosan, látványos gesztusok nélkül, túllépett rajta… A politikai realitások is erre ösztönözték: markáns eszmei megújulás nélkül ugyanis aligha törhetett volna ki a párt abból a 13 évig tartó ellenzéki szerepből, amelybe a Tony Blair vezette Új Munkáspárt 1997-es győzelme kényszerítette bele. E tanulmány a még csak formálódó, a civil társadalmat középpontba állító „közpolgári konzervativizmus” szellemi gyökereire és legfontosabb alkotóelemeire szeretne rámutatni.

---

[1] Jones, Dylan: *Cameron on Cameron. Conversations with Dylan Jones.* Fourth Estate (2nd. ed.), London, 2010. 308-309.

[2] Nálunk, történelmi okokból, az államra óhatatlanul nagyobb szerep hárul, mint Nyugat-Európában, de az állam, a piac és a társadalom kapcsolata itt is átgondolásra szorul. Lásd: Egedy Gergely: *Az államtalanító állam paradoxona.* In: *Polgári Szemle,* 2008/2.

A „civil társadalom" eszméje

A konzervativizmus jelentése című alapművében Roger Scruton abból indul ki, hogy a konzervativizmus a civil társadalomhoz való viszonyból ered, „a konzervativizmus politikai tana pedig a civil társadalom egy bizonyos felfogásából". [3] Ez a felfogás arra épül, hogy az államtól jól megkülönböztethető a civil társadalom, még ha oly antagonisztikus módon nem is állítható vele szembe, mint ahogy azt a liberális gondolkodás vallja. „Egyik sem létezhet a másiktól függetlenül", állapítja meg Scruton, hozzáfűzve, hogy ezért a konzervatív társadalomszemlélet „erős utalásokat tartalmaz a konzervatív államszemléletre is." Tény, hogy Burke és Tocqueville nyomán a konzervatív gondolkodás mindig is fontosnak látta a civil társadalom szféráját, ez utóbbi fogalmával azonban egyáltalán nem csak a konzervatív szemléletű szerzőik műveiben találkozni. Használata szinte divatossá vált, olyannyira, hogy nehéz olyan nagyobb lélegzetű munkát olvasni, amelyben nem bukkanunk rá…

A civil társadalom eszméjének a felkarolásáért a XX. század utolsó harmadában a legtöbbet kétségtelenül az ún. „közösségelvű" politikai filozófia, a „kommunitarizmus" (communitarism) tette. A magukat közösségelvűnek tekintő gondolkodók (MayIntyre, Taylor, Walzer, s a második nemzedékből Amitai Etzioni, hogy csak a legismertebbeket említsük) mindenekelőtt azt vetették a liberálisok szemére, hogy elhanyagolják az egyén társadalmi beágyazottságát, és figyelmen kívül hagyják a közösséghez fűződő partikuláris kötelékek jelentőségét. Horkay Hörcher Ferenc joggal állapította meg: ez a kritika eredendően baldali gyökerű: „a közösségelvűség… a baloldali gondolkodás XX. századi újjászületésének terméke." [4] Nehéz lenne azonban vitatni, hogy a marxista szellemiségtől messze álló kommunitarizmus eszméi jó néhány ponton mégis érintkeznek a konzervatív felfogással. Elég, ha csak MacIntyre-nak a felvilágosult gondolkodásról adott kritikájára, a hagyományok iránti tiszteletére gondolunk… A társadalmi atomizációnak és a szélsőséges individualizmusnak a bírálata régóta kiemelt témája a konzervatív gondolkodóknak, s talán senki sem írt szebben és mélyebben a közösség szerepéről, mint a konzervatív Robert Nisbet – még jóval a közösségelvű filozófia kibontakozása előtt.[5]

A jó közösségről alkotott kommunitárius és konzervatív felfogás azonban nem esik egybe. Az utóbbi szerint a közösségelvűek értékrendjükben túlságosan liberálisak, túlságosan relativisták, s nem osztják a tradicionális moralitás iránti elkötelezettséget, ráadásul hajlamosak az állam lehetőségeit is túlértékelni. Ezzel együtt a több tekintetben is antiliberális előfeltevésekre támaszkodó közösségelvűség tagadhatatlanul mély hatást gyakorolt az ezredvég konzervatívjainak a társadalomszemléletére.

A közép-európai rendszerváltások kapcsán a civil társadalom eszméje a reneszánszát élte; egy találó megfogalmazás szerint ugyanis mindazt magában foglalta, amitől az itt élők meg lettek fosztva – s aminek az újrateremtéséért küzdöttek. Sokan feltették ugyanakkor a kérdést: vajon a Nyugaton működik-e a civil társadalom?

---

[3] Scruton, Roger: *A konzervativizmus jelentése.* Ford. Szabó Péter. Novissima Kiadó, Budapest, 2002. 39.

[4] Horkay Hörcher Ferenc: *Bevezetés.* In: Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *Közösségelvű politikai filozófiák,* Századvég, Budapest, 2002. 6.

[5] Nisbet, Robert: *The Quest for Community*. Oxford University Press, New York, 1953.

A civil társadalom eszméje tehát nem új, de feltétlenül újnak nevezhető az a nagyfokú érdeklődés, amely az angolszász konzervatív gondolkodásban iránta mutatkozik. Igaza van a bipoláris világrend megszűnésének hatásairól író Pilbeamnek: a külső ellenség eltűnésével nagyobb szükség támadt a nyugati társadalmak belső kötelékeinek az átgondolására és megerősítésére. [6] De mielőtt továbblépünk, tegyük fel az alapvető kérdést: mit is érthetünk a civil társadalom oly sokszor használt fogalma alatt? Kiindulópontként fogadjuk el a közösségelvű Charles Taylor árnyalt válaszát: a legáltalánosabb értelemben akkor beszélhetünk róla, ha „vannak olyan szabad társulások, melyek nem állnak az állami hatalom gyámsága alatt". Szűkebb értelemben viszont csak akkor, ha e társadalom, mint egész „a szabad társulások révén strukturálni tudja magát, és képes összehangolni cselekedeteit". Sőt, egy további szigorító feltétel is szabható, mégpedig az, hogy e társulások együttese érdemben befolyásolni tudja az állam politikájának az irányát.[7]

Melyek a civil társadalom konzervatív megközelítésének a legfontosabb vonásai?

Elsőként talán azt emeljük ki, hogy a konzervatívok szerint a civil társadalom lényegét az egyén és az állam közötti „közvetítő intézményekben" („mediating institutions") kell keresni, e körbe olyan fogalmakat sorolva, mint a közösségek, az egyházak, önkéntes társulatok, non-profit szervezetek, stb. Ez összhangban áll azzal, hogy a konzervatív gondolkodás hagyományosan rendkívüli fontosságot tulajdonít az egyén és az állam között elhelyezkedő autonóm intézményeknek és csoportoknak.[8] Hangsúlyozzuk a civil társadalom alapvetően „nem-gazdasági" jellegét is; következésképp a privát üzleti vállalkozások csak nem-gazdasági szerepkörükben kapcsolódhatnak a civil társadalomhoz. Konzervatív nézőpontból egyet lehet tehát érteni Edwin Feulner-rel: a civil társadalom eredendően kulturális fogantatású fogalom.[9]

A konzervatívok sem vitatják, hogy a civil társadalom független az államtól; a függetlenség mértékének a megítélésében azonban már mutatkoznak nézeteltérések. Míg például Scruton, mint fentebb utaltunk rá, nem híve az állam és a társadalom teljes fogalmi szétválasztásának, szerves összetartozásukból indulva ki, mások e kapcsolatot „zéróösszegű" küzdelem eredményének tekintik: ha az egyik oldal erősödik, a másik szükségképp gyengül. („Ha Leviatán összeomlik, a társadalom lélegzethez jut.") A közösség konzervatív meghatározásáról is erősen megoszlanak a vélemények, pedig ez nyilvánvalóan kulcskérdés. Az egyik pólust Scruton képviseli a legmarkánsabban: szerinte a közösség nem csak az identitás forrása (ebben egyet értve a kommunitáriusokkal), hanem „pre-politikai" jellegű egység is, vagyis a közösséget összefűző szálak nem egyszerűen valamiféle szabad beleegyezésen, „szerződésen" alapulnak, hanem a politikát megelőző, annál mélyebb kapcsolatokon. Noel O'Sullivan, a neves brit konzervatív politológus ugyanakkor határozottan elveti a közösség effajta megközelítését: ha a közösséget összefűző szálaknak pre-politikai jelleget tulajdonítunk, akkor aláássuk a civil társadalom egyik oszlopát, a személytelen

---

[6] Pilbeam, Bruce: *Conservatism in Crisis? Anglo-American Conservative Ideology after the Cold War.* Palgrave Macmillan, London, 2003. 70–71.

[7] Taylor, Charles: *A polgári társadalom megidézése.* In: Horkay Hörcher 2002. 189.

[8] Egedy Gergely: *Konzervativizmus az ezredfordulón.* Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2001. 138–139.

[9] Edwin Feulner szóbeli közlése Pilbeamnek. In: Pilbeam 2003, 70.

jogi kapcsolatok elsőbbségét. S ily módon még a személyes szabadságot is fenyegetjük.[10] Ami pedig a szabad piacra esküvő libertárius konzervatívokat illeti, ők a közösség megerősödésében az erőszak közvetlen veszélyét, sőt, a totalitarizmus kontúrjait látják, és élesen bírálják a közösségelvűség eszméivel szimpatizáló konzervatívokat.

Willetts: piac és közösség egymásrautaltsága

„A konzervatív gondolkodás, legjobb formájában, a közösség és a szabad piac egymástól való függését tükrözi" – e szavakkal foglalta össze a meggyőződését David Willetts, a poszt-thatcheri konzervatív gondolkodás, s egyúttal a Konzervatív Párt egyik meghatározó alakja.[11] Willetts 28 évesen lett Thatcher tanácsadói stábjának a tagja, nem sokkal később pedig a Centre for Policy Studies (CPS) nevű tory „agytröszt" igazgatója, s 1992-től parlamenti képviselő. A munkásságát értékelő tekintélyes szerzőpáros. Garnett és Hickson szerint Thatcher bukása óta senki sem tett nála többet a párt új eszmei arculatának a kidolgozásáért![12] Ha a cameroni konzervativizmus forrásait kutatjuk, elsőként róla kell szólnunk.

Willetts törekvéseinek a középpontjában – mint látni fogjuk, változó hangsúlyokkal – a piac és a közösség szintézisének a megalkotása áll, s az általa körvonalazott új eszmei platformot, 1994-ben megjelent művének a címével élve, „közpolgári konzervativizmusnak" (civic conservatism) nevezhetjük.

E szintézis kidolgozásának az első lépéseit a *Modern konzervativizmus* (Modern Conservatism, 1992) című művében tette meg. A kiindulópont számára a szabad piac melletti feltétlen kiállás; e tekintetben az érvelése többé-kevésbé megegyezik a thatcherista Új Jobboldaléval, ezért erre most nem is térünk ki. (Újszerűnek a történelmi visszatekintése sem tekinthető; ebben azt bizonygatja, hogy valójában nem Margaret Thatcher szakított a konzervativizmus elveivel, hanem épp ő támasztotta fel azokat.) Jóval érdekesebb viszont az, amit az Új Jobboldal által következetesen elhanyagolt közösségről ír. Először is megcáfolja John Rawls tételét a társadalmi kötelékektől mentes ember feltételezésének a lehetőségéről, majd az egyén társadalmi beágyazottságának a gondolatát állítja a középpontba, és részletesen megvizsgálja a közösség konzervatív felfogásával szemben leggyakrabban felhozott érveket. A két legfontosabbat érdemes kiemelnünk!

Az első arra vonatkozik, hogy a közösség tisztelete óhatatlanul a nemzetállam kritikátlan imádatához vezet el. Ezen állítás cáfolatáért Oakeshotthoz fordul, aki az európai államfejlődésről írva hangsúlyozta: az állam semmiképp sem azonosítható a

---

[10] O'Sullivan, Noel: *The New Right. The Quest for a Civil Philosophy in Europe and America*. In: Eatwell, Roger – O'Sullivan, Noel (szerk.): *The Nature of the Right*. Pinter Publishers, London, 1989. 167–190.

[11] Willetts, David: *Modern Conservatism*. Penguin, London, 1992. 182. („Conservative thought, at its best, conveys the mutual dependence between the community and the free market.")

[12] Garnett, Mark-Hickson, Kevin: *Conservative Thinkers. The Key Contributors to the Political Thought of the Modern Conservative Party.* Manchester University Press, Manchester,2009. 155.

közösséggel. Michael Oakeshott nyomán, s Scrutonnal ellentétben Willetts roppant éles határvonalat húz az állam és a civil társadalom közé, s arra a következtetésre jut, hogy „a nagy állam nem a közösségi érzés letéteményese, hanem azt inkább fenyegeti”.[13] Oakeshott, mint ismeretes, az emberi társulások két alapvető fajtáját különböztette meg: a valamilyen konkrét célra irányuló „vállalkozói” (vagy „tranzakciós”) társulást, és az „erkölcsi társulásra” épülő „polgári társulást” (civic association), amelynek a tagjait nem közös célok, hanem „csak” a közösen elfogadott cselekvési szabályok tartják össze.[14] Willetts nem hagy kétséget afelől, hogy számára ez utóbbi a konzervatív közösség ideális formája.

Ennek kapcsán Willetts a konzervatív hagyományoknak egy igen lényeges – és ritkán megfogalmazott – kérdésére hívja fel a figyelmet, amikor különbséget tesz az egyes számban értett „közösség” és a többes számba tett „közösségek” között. Az előbbinek a tradícióját Burke-re vezeti vissza: ez a nemzetállam közösségét állítja előtérbe – e szemléletet „makrokonzervativizmusnak” nevezi. Ennek alternatívája a hozzá közelebb álló „mikrokonzervativizmus”, amely nem egy közösségben gondolkodik, hanem közösségek hálózatában. A nemzetnek ez utóbbi megközelítésben is van szerepe, ám ez a szerep egyértelműen szerényebb. „A nemzetállam számot tarthat a lojalitásunkra, mint a közösségek védelmezője, de bizonyosan nem tekinthetjük olyan szerves egésznek, amely megtestesíti az általunk vallott összes morális értéket” – jegyzi meg.[15]

A másik lényeges – sőt, Willetts szerint a legkomolyabban veendő – bírálat a konzervatívok közösség-felfogásával szemben az, hogy ők valójában egy eltűnő, a modern világból kivesző jelenséget öveznek nosztalgiával. Ráadásul, a bírálók szerint, a közösség szétporladásáért épp a konzervatívok által felkarolt szabad piacot terheli a legnagyobb felelősség! A kapitalizmus következményeire vonatkozó állítással természetesen sok konzervatív maga is egyetért, a szabad piac iránt elkötelezett Willetts azonban épp e vád cáfolatára építi koncepcióját. „A modern konzervativizmus arra törekszik – állapítja meg – hogy összeegyeztesse a szabad piacot (amely a szabadságot és a jólétet hozza) az értékeinket fenntartó közösség jelentőségének az elismerésével.”[16] Szerinte lehetséges az összeegyeztetés – azok felfogásával ellentétben, akik azt mondják, hogy a szabadpiaci kapitalizmus a közösségi érzés és morál felszámolásával valójában a saját sírját ássa meg.

Elfogadva Quintin Hogg (lord Hailsham) azon megállapítását, hogy a gazdasági liberalizmus eszméje „csaknem igaz” („very nearly true”), hozzáteszi, hogy azért nem teljesen igaz, mert „a szabad piacnak szüksége van a konzervativizmusra”. („Free markets need conservatism.”) Az élet minden területén nyilvánvalóan nem ismerhetjük el a piac törvényeit: a gyermekünket vagy a szavazatunkat például nem adhatjuk el. [17] Arra is nyomatékosan felhívja a figyelmet, hogy a konzervatív felismeri és megérti: az intézmények léte nélkülözhetetlen a szabad verseny fennmaradása számára. A szocialisták a közösséget választják, a libertáriusok a szabad piacot, a

[13] Willetts 1992, 74.

[14] Egedy Gergely: *Brit konzervatív gondolkodás és politika (XIX-XX. század).* Századvég, Budapest, 2005. 226–228.

[15] Willetts 1992, 105–106.

[16] Uo. 92.

[17] Uo. 93.

konzervatívok viszont a kettő közötti összhangot – fogalmazódik meg a konklúzió. (A harmónia megteremtéséhez azonban, tegyük hozzá, a szabad piac kismértékű korlátozásával sem számoló érvelése nem ad kellő eligazítást.)

A *Közpolgári konzervativizmus* (Civic Conservatism, 1994) című munkájában Willetts eleve abból indul ki, hogy a toryk már maguk sem annyira biztosak a szabad piac tökéletességében, mint a nyolcvanas években. „A konzervativizmus többről szól, mint a szabad piacról" – állapítja meg, jelezve álláspontjának részleges módosulását.[18] Arról természetesen nincsen szó, hogy Willetts szakított volna a szabad piac iránti mély elkötelezettséggel. Kifejezetten hangsúlyozza, Macfarlane-nek az angol individualizmusról írott klasszikus művére hivatkozva, hogy a szigetországban már a modern kapitalizmus előtt is piaci alapokon nyugvó társadalmi struktúra működött. És le is vonja a határozott következtetést: nem kell attól félni, hogy a piac lerombolja a brit hagyományokat, mivel a szabad piac e hagyományok része, sőt, alapzata….[19]

A brit hagyományok körébe sorolja azonban a közösség megbecsülését is. Félreértik a szabad piac működését azok, akik azt hiszik, hogy a piacgazdaságban minden döntést kizárólag a piaci szempontok alapján lehet meghozni. A piac működését számos nem-piaci érték befolyásolja, s ezeket a nem-piaci intézmények tartják fenn. Megfelelő társadalmi környezet hiányában a piac sem tud működni – jelenti ki elvi éllel. A társadalmi dimenzió fontosságának a felismerése azonban őt e művében sem ösztönzi a piac valamelyes korlátozásának a felvetésére, így aztán arra a következtetésre jut, hogy a civil társadalmat nem a piac, hanem az állam fenyegeti. A XX. századi Nagy-Britannia tragédiája az volt, állapítja meg, hogy az állam fokozatosan elszívta az életerőt az egyén és az állam között álló intézményektől.[20] „A civilizált társadalom igazi bizonyítéka azoknak az önkéntes, jótékony célú szervezeteknek a léte, amelyek az emberi szükségleteket kényszerrel kivetett adók és közhivatalnokok nélkül tudják kielégíteni."[21] S bár erősen vitatható az a felfogása, hogy a kollektív cselekvés lehetőségét kizárólag az állam fenyegeti, de a piac nem, abban egyet lehet érteni vele: a kollektív cselekvésnek nem kell feltétlenül állami cselekvésnek lennie. E gondolat fontos szerephez jutott Cameronnál is, és feltétlenül megszívlelendő.

Ezen érvrendszer fényében szinte adja magát a végső következtetés: „A közpolgári konzervativizmus a szabad piacot beágyazza a civil társadalmat alkotó intézmények és értékek keretébe".[22] Willetts már a *Modern konzervativizmus*ban honfitársainak a figyelmébe ajánlotta a „szociális piacgazdaság" német eredetű, s az angolszász világban kevéssé ismert fogalmát és gyakorlatát. A „social market" az ő olvasatában olyan államot igényel, amely mindenekelőtt arra ügyel, hogy a versenyt ne torzíthassák el kartellek és monopóliumok – piac ugyanis csak így tudja társadalmi funkcióját betölteni. E kérdésre ebben a művében is visszatér, a „közpolgári konzervativizmus"

---

[18] Willetts, David: *Civic Conservatism.* Social Market Foundation, London, 1994. 9. („There is more to conservatism than the free market.")

[19] Uo. 15. (Macfarlane említett műve magyarul is olvasható: Macfarlane, Alan: *Az angol individualizmus eredete: a család, a tulajdon, és a társadalmi átmenet.* Századvég – Hajnal István Kör, Budapest, 1993.)

[20] Willetts 1994, 21.

[21] Uo. 23.

[22] Uo. 24. („Civic conservatism thus places the free market in the context of institutions and values which make up civil society.")

optimális gazdasági alapzatának tekintve a szociális piacgazdaságot. Eszmefuttatásából az elemző számára az a kép kerekedik ki, hogy míg a „Soziale Marktwirthschaft" eredeti formájában a szociális gondoskodásban bizonyos fokú– természetesen korlátozott – felelősség terheli az államot, addig a brit változatban e funkció ellátása szinte kizárólag a civil társadalomra hárul. Az állam ugyanis, emeli ki Willetts, nem képes olyan hatékonyan eljárni a társadalmi gondok megoldásban, mint a lokális intézmények.[23] E gondolatmenetben az állam kívánatos alternatívája a közösség. Nagy-Britannia bajaiért a civil intézmények gyengülése okolható, a brit konzervativizmus prioritásává így ezek erősítését kell tenni.

Az „együtt érző konzervativizmus"

A thatcherizmustól örökölt eszmerendszer átalakításában, s a hangsúlyok megváltoztatásában fontos szerepet játszott Ian Duncan Smith, aki 2001 és 2003 között a Konzervatív Párt elnöke volt, és e minőségében szakított a kilencvenes években vallott „keményvonalas" szabadpiaci felfogásával. Felkarolta, és a brit viszonyokhoz igazított tartalommal próbálta megtölteni a „compassionate conservatism", az „együttérző konzervativizmus" eredetileg Amerikában (Marvin Olavsky által) kidolgozott fogalmát, majd 2004-ben megalapította a formálisan független, de a torykhoz kapcsolódó Társadalmi Igazságosság Központját (Centre for Social Justice), amely később a cameroni program kulcsfontosságú műhelyévé vált.

A párt „holdudvarához" tartozó véleményformáló értelmiségiek közül David Willetts és Oliver Letwin kezdettől fogva az új utat kereső I. D. Smith mellé állt. Willetts esetében ez azt is jelentette, hogy szakított azzal a korábbi álláspontjával, amely tagadta a társadalmi igazságosság fogalmának létjogosultságát; a *Modern konzervativizmus*ban még egyértelműen ezt képviselte. Szemlélete ezzel kritikusabbá vált a szabad piac megítélésében, de semmit sem veszített az állammal szemben táplált ellenérzésekből. A „lokalizmus", vagyis a decentralizáció és a helyi megoldások bátorítása ugyanakkor még nagyobb hangsúlyt kapott. Jól tükröződik ez Willettsnek abban a fontos írásában is, melyet „az együttérző konzervativizmus 12 alapelvét" összefoglaló kötet számára adott; e válogatás az I. D. Smith körül szerveződő csoport elvi platformját vázolta sokat mondó címmel: *Van olyan, hogy társadalom* (There is Such a Thing as Society, 2002).

A brit politika új körvonalai (The New Contours of British Politics) című írásában Willetts az államot egy olyan emberhez hasonlítja, aki a saját puszta kezével akar kijavítani egy sérült pókhálót. Ez nyilvánvalóan lehetetlen, ezért azok a leghatékonyabb programok, amelyek helyi jellegűek, az érintettek döntéseire alapozódnak, és rugalmasak. „Nem uniformizáltak, nem országosak, és nem szabály-kötöttek".[24] A civil társadalom fontosságának érzékeltetésére a szerző felidézi a kilencvenes évek elején szerzett szovjetunióbeli tapasztalatait is. Moszkvában és néhány más orosz városban azzal szembesült ugyanis, hogy bár a kommunizmus megdöntésével szabad piacgazdaságot vezettek be, az mégis működésképtelennek bizonyult, és a maffiák

[23] Uo. 35.

[24] Willetts: *The New Contours of British Politics*. In: Streeter, Gary (szerk.): *There is Such a Thing as Society. Twelve Principles of Compassionate Conservatism.* Politico's, London, 2002. 55.

birodalmává vált. Miért? Mert kiirtották a civil társadalmat, s a szabad piac nem kaphatta meg azt a társadalmi keretet, amely nélkülözhetetlen lett volna. Willetts a konklúzióval sem marad adós: ami a konzervatívok számára a legfontosabb, az abban a szférában található, amely az állam és az egyének között húzódik…. A tory politikának e szféra erősítésére kell törekednie.

Cameron konzervativizmusa merített a nemcsak közéleti szereplőként, hanem teoretikusként is jelentős Oliver Letwin gondolataiból is. Letwin nevéhez fűződik a „neighbourly society" fogalma, amelyet prózaian „szomszédsági", de fennköltebben akár „felebaráti" társadalomként is fordíthatunk magyarra. E koncepció ugyancsak a civil társadalom szerveződéseit és kötelékeit állítja előtérbe. Beszédeiben Letwin azt hangoztatta, hogy a konzervatívok sohasem voltak „száraz, atomisztikus, individualista libertariánusok", s párt sem vált „hayekiánussá".[25] Hogy ez mennyire volt igaz, az szándékainak a tekintetében tulajdonképpen másodlagos jelentőségű: szavai elsősorban a jövőnek szóltak... Letwin amellett állt ki, hogy az államnak a legfontosabb feladata a civil társadalom intézményeinek a segítése, s nem az, hogy helyettük végezze el a munkát. A „felebaráti társadalomhoz" a helyi közösségeken keresztül vezet az út!

Az „együttérző konzervativizmus" elveiről szerkesztett kötetben Letwin azt vetette a kormányzó Új Munkáspárt szemére, hogy számára csak az állam létezik. *A Munkáspárt számára nincs társadalom, csak állam* (For Labour There is no Such Thing as Society, Only the State) című írásában elismeri: az a szó, hogy társadalom, problematikus volt a konzervatívoknak a közelmúltban. De ez megváltozott, ha a fogalmat helyesen használjuk, s nem az állammal kapcsoljuk össze, ahogy a baloldal teszi, hanem a közösséggel. A konzervatív gondolkodás középpontjába a közösség került. Bízni kell az emberekben, s a közösségekre kell építeni![26] A közösségek erősítése érdekében pedig akkor járnak el helyesen a toryk, ha decentralizálják az államot, s „lokalizálják" a hatalmat.

Blond: túl az államon, túl a piacon…

A harmadik szerző, aki igen jelentékeny mértékben járul(t) hozzá a brit konzervatív gondolkodás új, Cameron által felkarolt „közpolgári" irányultságához a „vörös toryként" emlegetett, anglikán teológiát és filozófiát végzett Phillip Blond. A több egyetemen is oktató, majd a ResPublica nevű „agytrösztöt" megalapító és vezető Blond országos ismertségét a Prospect nevű folyóiratban közölt cikkével, a *Vörös toryizmus*sal (Red Toryism, 2009) alapozta meg. Ebben egy olyan konzervativizmus mellett állt ki, amelynek a társadalomhoz való viszonyát közösségelvűként is jellemezhetjük, de amely a relativizmust elutasítva a hagyományos értékeket képviseli, s egyaránt kárhoztatja az állam és a piac túlzott hatalmát. Blond több vezető napilap hasábjain is népszerűsítette elképzeléseit, s elméleti igényességgel is összefoglalta azokat egy

[25] Letwin, Oliver: *The Neighbourly Society: Collected Speeches, 2001-2003.* Centre for Policy Studies, London,2003. 44.

[26] Letwin, Oliver: *For Labour There Is No Such Thing as Society, Only the State.* In: Streeter 2002, 38–39., 46–47.

tavaly készített tanulmányában *A közpolgári állam* (The Civic State, 2009) címmel, illetve az idén megjelentett könyvében. (*Vörös Tory. Hogyan tette tönkre Nagy-Britanniát a baloldal és a jobboldal, és hogyan hozhatjuk helyre?* – Red Tory. How Left and Right Haven Broken Britain and How We Can Fix It, 2010). Willetts-hez hasonlóan ő is a civil társadalom fontossága mellett érvelt, de vele ellentétben nemcsak az államot, hanem a piacot is gyilkos élességű kritikának vetette alá – konzervatív nézőpontból.

Blond abból indul ki, hogy a brit politika alapvető paradigmaváltáshoz érkezett. Ahogy 30 évvel ezelőtt a keynesi politika bukásának lehettünk a tanúi, most, a világgazdasági válság szorításában a neoliberális projekt összeomlását tapasztalhatjuk. „1979-ben megbukott a jóléti állam, 2009-ben a piaci állam kudarcát látjuk" – állapította meg, hozzáfűzve azon reményét is, hogy a konzervatívok választási győzelme a „közpolgári állam" megteremtéséhez fog vezetni.[27]

A II. világháború utáni időszakra visszatekintve Blond mindkét említett munkájában kritikus vizsgálat tárgyává teszi a szigetországban megvalósított, alapjait tekintve a Munkáspárt által kialakított jóléti államot. Megállapítja: helyes volt a szociális biztonság hálóját kifeszíteni, s ennek az előnyeiből minden állampolgárt részesíteni. A „welfare state" azonban egy csapdát is jelentett: legalább annyi embert ejtett foglyul, mint amennyinek segített. A jóléti juttatások kiölik az öntudatot, és megfosztják önállóságuktól a haszonélvezőit. Az agyonbürokratizált jóléti állam így tönkretette a brit munkásság saját közösségeit, megbénította az önálló intézményeket és a helyi alapon szerveződő szociális hálózatokat. E folyamathoz a minden közösségben csapdát vagy épp börtönt gyanító liberalizmus is hozzátette a magáét: a 68 utáni generációkat rávette arra, hogy szakítsanak minden szokással és hagyománnyal. Nem véve észre, hogy ezzel épp az államnak csinál helyet, amely aztán mindenhová be is lépett.[28]

De Blond ugyanilyen kritikus a thatcherizmussal szemben is, és rámutat a neoliberális „piaci állam" (market state) következményeire. Kétségtelen, ismeri el, hogy a piac az államnál hatékonyabban osztja el az erőforrások többségét, a korlátozatlan piac működése azonban oda vezetett, hogy „a köz monopóliumát a privát kartell váltotta fel".[29] Az állami monopólium felszámolása után elmaradt a piaci monopóliumok felszámolása, s a piacra való belépés lehetőségét a brit társadalom zöme előtt *de facto* lezárták. A piaci fundamentalizmus jegyében a piac fundamentumával, a versennyel szakítottak. Egyáltalán nem tekinthető konzervatívnak az az elv, miszerint mindennek a mércéje az anyagi siker! Ami pedig az Új Munkáspárt kormányzatát illeti, arról ugyancsak lesújtó a véleménye: a New Labour a baloldal és a jobboldal legrosszabb vonásait egyesítette. Az etatizmus legkártékonyabb, autoritárius változatát vegyítette ugyanis a piacnak való szolgai behódolással, a közszféra piacosításával. Nagy-Britanniában az állam és a piac egyaránt a demokrácia nevében növelte a hatalmát –és csökkentette a demokráciát. A jóléti állam és a piaci állam mára morálisan és politikailag egyaránt megbukott – s a jelenlegi „konzervatív reneszánsznak" (ezt a fogalmazást használja!) mindkét formációval szakítania kell.

---

[27] Blond, Phillip: *The Civic State. Re-Moralise the Market, Re-Localise the Economy, Re-Capitalise the Poor.* 2009. In: demos.co.uk/files/File/Phillip_Blond_-_The_Civic_State.pdf 1.

[28] Blond, Phillip: *Red Tory. How Left and Right Have Broken Britain and How We Can Fix It*. Faber and Faber, London, 2010. 139–140., 282–283.

[29] Blond 2009, 2.

Hogyan történhetett meg mindez? A bajok gyökere, állapítja meg idén publikált könyvében Blond, a brit civil társadalom eltűnése. „A civil társadalom fogalmába az állampolgár minden olyan cselekedetét beleértem, amely nem vezethető vissza sem a központi állam által kierőszakolt tevékenységre, sem pedig a piacból fakadó kényszerre" – adja meg a civil szféra definícióját. A civil társadalom helyén csak a „lapos társadalom" (flat society) maradt, az, amelyben csak két szereplő uralkodik: az állam és a piac; elvtelen szövetségük a független és autonóm hatalom minden forrását megfojtotta.[30] Ezzel szoros összefüggésben erodálódott a „társadalmi tőke" is, amelynek az elveszítése a pénzpiacok összeomlásánál is nagyobb károkat okoz. A társadalmi tőke elmélete arra a felismerésre épül, amint azt Robert Putnam kidolgozta, hogy a társadalmi hálózatoknak értékük van, méghozzá igen nagy. A társadalmi kapcsolatok kiterjedtsége nemcsak az egyén, hanem a közösség szempontjából is előnyös, tehát közhaszna van.[31] (A kapcsolatok elsorvadását a szigetországban jól tükrözik az olyan adatok, mint pl. az egyházi eseményeken részt vevők arányának vagy épp a szakszervezetek és más szakmai szervezetek létszámának a csökkenése, s az, hogy a kérdőívek kitöltői közül egyre kevesebben mondják, hogy megbíznak a szomszédjukban.)[32]

A cél tehát a (civil) társadalom újrateremtése, és az ezt segítő „közpolgári állam" megteremtése, melynek az együttműködés gondolatára kell épülnie, és előnyben kell részesítenie a közösséget az egyénnel szemben. (A „vörös tory" külön kiemeli: tudatában van állítása sokkoló voltának!) A társadalom csak akkor szabad, ha szolgálja őt az állam és a piac, nem pedig irányítja. Cameron politikai programjáról igen kedvező a véleménye: szerinte „jóval radikálisabb és mélyrehatóbb, mint ahogy azt a többség feltételezi". Ez a program az állami és a piaci monopóliumokkal szemben egyaránt fellépést ígér, és így alááshatja a liberális középosztály „lomha morális és szociális relativizmusát." A Cameron nevével fémjelzett konzervativizmus a politikai közösség szilárd alapjává válhat, ha képesnek bizonyul annak a három feladatnak a megoldására, amelyeket Blond a globális gazdasági válság fényében a legsürgetőbbnek tart. Ezek pedig a következők.[33]

1. A piac „remoralizálása". Már Adam Smith tudta, hogy erkölcsi alapzat nélkül egyetlen piac sem működhet, a konzervatívoknak ezért a jövőben a gazdaságpolitikájukat a szociális következményekre tekintettel kell kialakítaniuk.
2. A gazdaság „relokalizációja". Az állami monopóliumokkal és a gigantikus transznacionális vállalatokkal szemben a helyi kis-és középvállalkozásokat kell előnyben részesíteni. (Ezek aránya jelenleg kiugróan alacsony mértékű Nagy-Britanniában az OECD-országok átlagához képest.)
3. A társadalom „rekapitalizációja". A piaci monopóliumok terjeszkedésének eredményeképp míg 1976-ban a brit társadalom 50 százaléka az összes pénztőke 12 százalékával rendelkezett, 2003-ra ez az arány 1 százalékra

[30] Blond 2010, 3–4.
[31] Putnam, Robert: *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community.* Simon and Schuster, New York, 2000.
[32] Blond 2010, 71-72.
[33] Blond 2009, 4–6.

süllyedt, s ha az ingatlanban meglevő vagyont is beleszámítjuk, a népesség fele akkor is csak a nemzeti vagyon 7 százalékával bír. A tulajdon kiterjesztése ezért nélkülözhetetlen feladat.

Blond emlékeztet arra, hogy a szociális elkötelezettségű konzervativizmusnak szép, bár mára kissé elfeledett hagyománya van Nagy-Britanniában: könyvében Thomas Carlyle-t, Benjamin Disraelit és Randolph Churchillt emeli ki a követendő példák közül. S a neves tory érzelmű írót, Hilaire Belloc-ot, aki a *A szolgai állam* (The Servile State, 1912) című munkájában a hagyományos kapitalizmust és szocializmust egyaránt elvetette, mert mindkettő a szolga és az úr, nem pedig az egyenrangú polgárok viszonylatára épül.[34] E tradíció „radikálisabb és régebbi" a thatcherizmusnál, és többet kínál a társadalomnak az államszocializmusnál.[35] Az új konzervativizmusnak így a korábbi rendszerek kritikájára kell épülnie, s mindenkiért felelősséget vállaló „organikus konzervativizmussá" kell válnia. A konzervatívoknak a politikai gazdaságtan olyan felfogására van szükségük, amely szervesen alkalmazkodik az I. D. Smith és Cameron által nyomatékosan hangsúlyozott „széttört társadalom"-tézishez. Hamis ugyanis az a dichotomikus szemléletmód, amely szerint kizárólag vagy az államot, vagy a piacot kell választanunk, s középút nincs![36]

A cameroni alternatíva

Ez utóbbi gondolat elvezet ahhoz a kérdéshez, amelyet már e tanulmány bevezetése is érintett, s amelyet Blond *expressis verbis* megfogalmaz: jelentheti-e Cameron irányvonala a „közpolgári konzervativizmus" térnyerését?

Blond válasza lényegében igenlő. Utalva Cameron 2009 novemberében tartott, a társadalom elsőbbsége mellett kiálló nevezetes előadására, úgy véli, hogy Margaret Thatcher 1981-es beszéde óta (melyben a „Vaslady" jelezte, hogy nem enged a monetarista pénzügyi szigorból) nem hangzott el hasonló jelentőségű konzervatív szónoklat. Cameron a „nagy állammal" szembeállított „nagy társadalom" eszméje mellett érvelt, kifejtve, hogy az államot úgy kell átalakítani, hogy alkalmas legyen az emberi kapcsolatok és az igazi közösségek támogatására.[37] A „közpolgári konzervativizmus" Willetts, Letwin és Blond által kidolgozott eszméivel összhangban egy másik beszédében Cameron így fogalmazta meg legfőbb politikai prioritását: „Meg vagyok győződve arról, hogy az új politika középpontjában a hatalom nagyszabású és radikális újraelosztásának kell állnia: a hatalomnak az államtól az állampolgárokhoz, a kormányzattól a parlamenthez, a Whitehall-tól a közösségekhez, az EU-tól Nagy-

[34] Blond 2010, 28–30.
[35] Uo. 35.
[36] Uo. 244.
[37] Cameron, David: *The Big Society.* Hugo Young Memorial Lecture, 10 November, 2009. In: www.conservatives.com/.../David_Cameron_The_Big_Society.aspx („Because we believe that a strong society will solve our problems more effectively than big government has or ever will, we want the state to act as an instrument for helping to create a strong society.") Cameron társadalompolitikai elképzeléseihez lásd: Driver, Stephen: *„Fixing Our Broken Society": David Cameron's Post-Thatcherite Social Policy.* In: Lee, Simon – Beech, Matt (szerk.): *The Conservatives Under Cameron.* Palgrave Macmillan, London, 2009.

Britanniához […] kell kerülnie."[38] Ennek szellemében választási programjában Cameron ígéretet tett arra, hogy a helyi közösségek maguk választhatják majd meg a rendőrkapitányukat, megvétózhatják az önkormányzati adóemeléseket, és a lakosság öt százalékos támogatásával bármely helyi ügyben népszavazást kezdeményezhetnek – hogy csak néhány példát említsünk. „Olyan radikális szociális reformer szeretnék lenni, mint amilyen radikális reformer volt Margaret Thatcher a gazdaságban" – jelentette ki Cameron azon interjúk egyikében, amelyeket a neves újságírónak, Dylan Jonesnak adott.[39]

A brit konzervatív gondolkodás és politika XX. századi történetén szinte vörös fonalként húzódik végig a piacot abszolutizáló „individualisták" és az állam-párti „kollektivisták" vagy „paternalisták" éles szembenállása. Az egyelőre még csak körvonalaiban felrajzolt, de az elmúlt öt évben következetesen képviselt cameroni stratégia a két szélsőség, a radikális piacpártiság és a kritikátlan államimádat Szküllája és Kharübdisze között próbál hajózni, valamiféle középutat keresve. S kétségtelennek tűnik, hogy ennek során elsősorban a „felelősség forradalmával" öntudatára ébresztett civil társadalomra kíván támaszkodni. Hogy ez lenne a XXI. századi konzervativizmusnak az államon és a piacon egyaránt túllépő „harmadik útja", ahogy a neves brit politológus, Peter Dorey felvetette?[40] Erre még aligha lehet biztonsággal válaszolni, de e sorok szerzője egyet tud érten Blond véleményével abban a tekintetben, hogy a Cameron vezette konzervatívok új hangsúlyai „egy valóban új közpolgári konzervativizmus születésére" utalnak…[41] A többit meglátjuk.

(Első közlés: *Magyar Szemle,* 2010. október, 29–50. o.)

[38] Blond 2010, 171.

[39] Jones 2010, 315. („I'am going to be as radical a social reformer as Mrs Thatcher was an economic reformer…")

[40] E felvetést („A Conservative Third Way?") a cardiffi egyetem neves professzora, Peter Dorey fogalmazta meg a 2010 májusában, Prágában rendezett nemzetközi konzervativizmus-konferencián. Előadásának a kéziratáért e sorok szerzője ezúton is köszönetét fejezi ki.

[41] Blond 2010, 290.